

มงคลชีวิตในพระพุทธศาสนากับการประกอบอาชีพ

Buddhist Life Blessings and Career Conduct

พระรังสรรค์ ติกขปณฺโญ (พิมพา)¹ และศิริโรจน์ นามเสนา²

PhraRangsan Tikakhapanno (Phimpa) and Sirirote Namsena

Received: January 14, 2025

Revised: July 30, 2025

Accepted: December 31, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเกี่ยวกับมงคลชีวิตในพระพุทธศาสนากับการประกอบอาชีพ พบว่า “มงคล” คือ การกระทำที่ขอบด้วยกุศลนำมาซึ่งความสุขความเจริญ ผู้ใดปฏิบัติตนตามหลักมงคลชีวิตเริ่มต้นจากการไม่คบคนพาลจนถึงท้ายที่สุดคือการทำจิตใจให้ผ่องใส ความสุขความเจริญและความมั่นคงแห่งโภคทรัพย์ย่อมบังเกิดมี มงคลชีวิตแบ่งเป็น 2 ส่วนคือ 1) มงคลที่เป็นข้อปฏิบัติในการพัฒนาตน คือ การฝึกฝนปฏิบัติพัฒนาตนให้มีประโยชน์ทั้งต่อตนเอง ครอบครัว และสังคม และ 2) มงคลที่เป็นการพัฒนาจิตใจ คือ การแสวงหาธรรมและฝึกปฏิบัติตนจนสามารถจัดกิเลสให้สิ้นไปในที่สุด การกระทำ 38 ประการนี้ จึงได้ชื่อว่าเป็นมงคลอย่างสูงสุดตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสไว้ สอดคล้องกับการประกอบอาชีพของคนในสังคมที่ต้องพัฒนาศักยภาพในการทำงานอยู่เสมอ โดยหากผู้ใดปฏิบัติตนตามหลักมงคลชีวิตทั้ง 38 ประการ ก็จะเป็นการพัฒนาทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจไปโดยลำดับ มีหลักธรรมเป็นเครื่องที่ยึดเหนี่ยวจิตใจในการดำเนินชีวิต และจะพบความสุขความเจริญในการประกอบอาชีพ

คำสำคัญ: มงคลชีวิต, พระพุทธศาสนา, การประกอบอาชีพ

¹⁻² มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding author, e-mail: r2p072@gmail.com, Tel. 087-5208426

Abstract

This academic article aimed to study the Buddhist life blessings and career conduct. It found that "blessings" referred to virtuous actions that led to happiness and prosperity. Anyone who practiced the principles of auspiciousness, starting from avoiding association with wicked people and ultimately purifying their mind, will experience happiness, prosperity, and financial security. Life blessings was divided into two parts: 1) blessings as a guideline for self-development, which involved training and developing oneself to be beneficial to oneself, family, and society; and 2) blessings as a guideline for mental development, which involved seeking Dharma and practicing self-discipline until ultimately eliminating defilements. These 38 actions were therefore considered the highest form of blessings as taught by the Buddha. This aligned with the occupational needs of people in society, who must constantly develop their work potential. If someone practiced all 38 principles of blessings of life, they will develop both physically and mentally in a step-by-step manner, using Dharma as a guiding principle in life, and will find happiness and prosperity in their occupation.

Keywords: Blessings of Life, Buddhism, Career Conduct

บทนำ

มนุษย์ทุกคนล้วนปรารถนามีชีวิตที่ดีงามหรือสิ่งที่เป็นมงคลแก่ตนเอง ข้อนี้คงไม่มีใครปฏิเสธได้ เพราะ “มงคล” เป็นสิ่งบ่งบอกถึงความดีงามความเจริญของชีวิต และช่วยให้ชีวิตมีความเจริญก้าวหน้าและมีความสุขที่แท้จริง ด้วยการปฏิบัติตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในมงคลสูตร 38 ประการ อันเป็นหลักการปฏิบัติเพื่อให้ถึงซึ่งความดี ความเจริญ ความมั่งคั่ง ความบริสุทธิ์ของมนุษย์ (ประยูรฯ หลงสมบุญ, 2518) เปรียบเสมือนบันไดชีวิต 38 ขั้น โดยพระพุทธศาสนาสอนหลักความจริงที่ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นคนหรือสัตว์สิ่งของ เป็นรูปธรรมหรือนามธรรมเป็นวัตถุหรือจิตใจ ไม่ว่าจะชีวิตหรือโลกที่แวดล้อมอยู่ก็ตาม ทั้งหมดล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เป็นเรื่องของปัจจัยสัมพันธ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2557) ผู้ใดปฏิบัติตามหลักมงคลชีวิตย่อมเป็นเหตุยังให้เกิดผลคือได้รับความก้าวหน้าในชีวิตมากขึ้นตามสัดส่วนที่ได้ปฏิบัติ และ

ถ้าปฏิบัติได้ครบถ้วนทั้ง 38 ประการ ก็ย่อมจะก้าวหน้าบรรลุถึงผลสูงสุดของพุทธศาสนา ผู้ที่หวังความก้าวหน้า ความสุขความสำเร็จ และชีวิตที่งดงาม จึงควรปฏิบัติตามมงคลชีวิตทั้ง 38 ประการ

ความเป็นมาและความสำคัญของมงคลชีวิต

ความเป็นมาของมงคลชีวิตหรือมงคลสูตรนี้ เกิดขึ้นด้วยอานิสงส์แห่งการทูลถาม พระพุทธเจ้าเพื่อไขข้อข้องใจ เพื่อตัดความสงสัยที่ว่า “อะไรหนอเป็นมงคล” ซึ่งเป็นคำถามที่ทั้งมนุษย์ เทวดา และพรหมต่างสงสัย และยังหาคำตอบไม่ได้จึงพากันคิดไปต่าง ๆ นา ๆ กระทั่งท้าวสักกะเทวราช ได้ให้เทวดาไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ พระเชตวันมหาวิหาร และกราบทูลพระพุทธรองค์ว่า เทวดาและมนุษย์จำนวนมากปรารถนาความสวัสดิ ได้คิดมงคลทั้งหลาย ขอพระองค์ได้โปรดบอกมงคลอย่างสูงสุดเถิด พระพุทธองค์จึงตรัสสอนมงคลสูตร ซึ่งมี 38 ประการ เทวดาและมนุษย์ทำมงคลดังนี้ จักไม่แพ้ข้าศึกทั้งปวง ย่อมถึงความสวัสดิในทุกสถาน เป็นมงคลอันสูงสุดของเทวดาและเหล่ามนุษย์ (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ในหนังสือพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายไว้ว่า มงคล คือ เหตุที่นำมาซึ่งความเจริญ สิ่งซึ่งถือว่าเป็นสิริและความเจริญมาให้ และป้องกันไม่ให้สิ่งที่เลวร้ายนั้นมากล้ำกราย โดยพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2546) ได้นิยามคำว่า มงคล คือ สิ่งที่ทำให้มีโชคดีตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึงธรรมที่นำมาซึ่งความสุขความเจริญ เรียกเต็มว่า อุดมมงคล คือ มงคลอันสูงสุด หรือ มงคล 38 ประการ โดยมงคลนั้นมี 2 อย่าง ได้แก่ มงคลทางโลกกับมงคลทางธรรม (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2553) และนอกจากนี้มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช (2550) ได้รวบรวมทัศนะของผู้รู้เกี่ยวกับมงคล โดยให้ความหมายของมงคลได้ 4 ประการ คือ

1) มงคล แปลว่า ถึงพร้อมด้วยลักษณะแห่งบุญ คำว่า ลักษณะแห่งบุญ ในที่นี้มี 3 อย่าง คือ สิริ เป็นความเจริญรุ่งเรืองด้วยสมบัติทั้งปวง บุญ เป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตไปในทางบุญกุศลเป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น และปัญญาเป็นผู้ประกอบด้วยความรู้ในการแสวงหาประโยชน์ทั้งในโลกนี้ โลกหน้า และประโยชน์สูงสุด คือ พระนิพพาน

2) มงคล แปลว่า เครื่องถึงความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย คำว่า เครื่องถึงความบริสุทธิ์ ในที่นี้ได้แก่ ศิล สมาธิ ปัญญา ที่ทำให้ถึงความสะอาดทางกาย ทางวาจา และทางใจ

3) มงคล แปลว่า ตัด หรือฟันผู้ยังสัตว์ให้ตาย ตัดผู้ยังสัตว์ให้ไปสู่อบาย และตัดบาป ตัดอกุศล คือ ตัดความประพฤติชั่วทางกาย วาจา และใจ ที่นำไปสู่อบาย 4 ได้แก่ นรก เปรต อสุรกาย และเดรัจฉาน

4) มงคล แปลว่า ความเข้าถึงความงาม คำว่า ความงาม ในที่นี้ ได้แก่ ความงาม 3 ประการ คือ งามในเบื้องต้น คือ งามด้วยศีล งามในท่ามกลาง คือ งามด้วยสมาธิ และงามในที่สุด คือ งามด้วยปัญญา

ทุกคนย่อมปรารถนาความเจริญก้าวหน้าในการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิตทั้งสิ้น แต่วิธีการที่จะประกอบเหตุแห่งความเจริญเข้าสู่ตนนั้นมีน้อยคนที่จะรู้และเข้าใจ คำว่า มงคลชีวิต ว่าเป็นเหตุแห่งความสุขและความเจริญก้าวหน้าของชีวิต และเป็นสูตรที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นข้อควรประพฤติปฏิบัติตาม เรียกว่า มงคลสูตร มีทั้งสิ้น 38 ประการ เป็นข้อปฏิบัติอันนำมาซึ่งความเจริญงอกงามในด้านหน้าที่การงาน ทั้งยังช่วยพัฒนากายและพัฒนาใจให้ดียิ่งขึ้นไปตามลำดับของหลักธรรม ถ้าผู้ใดได้ศึกษาและปฏิบัติตามด้วยความพากเพียรแล้ว ย่อมก่อให้เกิดความเจริญแก่ตนเองและสังคมในส่วนตัว

ประเภทของมงคลชีวิต

การศึกษามงคลชีวิตให้เข้าใจง่ายให้เราสมมุติตัวเองว่าเป็นพ่อแม่และถามตัวเองว่า เราอยากจะให้ลูกเป็นคนมีคุณสมบัติอย่างไร หรือสมมุติว่าเราเป็นพี่ เราอยากจะให้น้องเป็นคนอย่างไร หรือสมมุติว่าเราเป็นเจ้าของบริษัทใหญ่ เราอยากจะให้พนักงานมีคุณสมบัติอย่างไร ทั้งหมดนี้เราจะพบคำตอบว่า คนที่เราต้องการซึ่งเป็นลักษณะของคนที่มีบุรณนั้นมีลักษณะดังนี้

- 1) ต้องเป็นคนดี พวกคนเกเร เกะกะ เกกมะเหรก ไม่มีใครชอบ ไม่มีใครต้องการทุกที่ที่ต้องการแต่คนดี
- 2) ต้องเป็นคนที่มีความพร้อมในการฝึกตัวเอง มีปัจจัยสนับสนุนในการทำงาน ในการสร้างความดี
- 3) ต้องเป็นคนมีประโยชน์ มีฝีมือ ทำงานได้ ทำงานเป็น พุดเป็น ไม่ใช่เป็นคนมีไฟแรง แต่ฝีมือไม่มี จ้างงานอะไรก็พังทุกที อย่างนี้ไม่มีใครต้องการ
- 4) ต้องเป็นคนมีครอบครัวดี ครอบครัวอบอุ่น สามัคคี ไม่มีการทะเลาะเบาะแว้งกัน และมีฐานะมั่นคง
- 5) ต้องเป็นคนมีน้ำใจ รู้จักช่วยเหลือคนอื่น ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอาแต่ประโยชน์ตัวเอง แต่รู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม

ลักษณะของคนทั้ง 5 ข้อนี้ เป็นคุณสมบัติของคนที่ต้องการ แต่เราก็ไม่รู้ว่าทำอย่างไรคุณสมบัติเหล่านี้จึงจะเกิดขึ้นได้ ความจริงพระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนเราไว้แล้วซึ่งก็คือ หลักมงคลชีวิตนั่นเอง โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

ประเภทที่ 1 มงคลที่เป็นข้อปฏิบัติในการสร้างชีวิตเป็นสิ่งที่ทุกคนต้องการพบ จะต้องปฏิบัติในชีวิตประจำวัน มี 5 หมู่ ใครทำตาม 5 หมู่นี้ก็มีคุณสมบัติ 5 ข้อดังกล่าวแล้ว โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มย่อย คือ

1) มงคลที่เป็นการเตรียมตัวให้พร้อมจะทำงาน ได้แก่ หมู่ที่ 1 ฝึกให้เป็นคนดี หมู่ที่ 2 สร้างความพร้อมในการฝึกตน และหมู่ที่ 3 ฝึกตนให้เป็นคนมีประโยชน์

2) มงคลที่ใช้ในการทำงานอย่างจริงจัง ได้แก่ หมู่ที่ 4 บำเพ็ญประโยชน์ต่อครอบครัว และหมู่ที่ 5 บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม

มงคล 5 หมู่แรกนี้ เป็นเรื่องของการดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขตามอัตภาพ ทำให้ตัวของเราเป็นคนดีที่คนในสังคมต้องการ

ประเภทที่ 2 มงคลที่เป็นข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกใจโดยเฉพาะ มี 5 หมู่ ได้แก่ หมู่ที่ 6 ปรบเตรียมสภาพใจให้พร้อม หมู่ที่ 7 การแสวงหาธรรมเบื้องต้นในใจ หมู่ที่ 8 การแสวงหาธรรมเบื้องสูงในใจ หมู่ที่ 9 การฝึกภาคปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลสให้สิ้นไป และหมู่ที่ 10 ผลจากการปฏิบัติจนหมดกิเลส (พนมไพร ไชยรงค์, 2550)

ความสำคัญของมงคลชีวิต

พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญผู้ประพฤติปฏิบัติชอบไม่ว่าคฤหัสถ์หรือบรรพชิต เมื่อปฏิบัติชอบก็ย่อมได้บรรลुकุศลธรรมเช่นเดียวกัน การงานฝ่ายฆราวาสหรือฝ่ายบรรพชิตก็เช่นเดียวกัน หากเป็นสัมมาอาชีวะก็ใช้ได้ (วคิน อินทสระ, 2548) การปฏิบัติตนตามหลักมงคลชีวิตเป็นเหตุนำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้า เพราะผู้ปฏิบัติตามหลักมงคลชีวิตจะเป็นผู้ที่หลีกเลี่ยงเหตุแห่งความเสื่อมทั้งหลาย ทำความดีทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ทั้งระดับต้น ระดับกลาง และระดับสูง ทำให้เกิดสติปัญญาอันเป็นเครื่องทำลายอุปสรรคในชีวิตและบาปอกุศล ส่งผลเป็นความเจริญก้าวหน้าทั้งชาตินี้ ชาติหน้า และชาติต่อ ๆ ไป จนถึงขั้นบรรลुकุศลสูงสุดและสามารถดับกิเลสได้ มงคลชีวิตจึงเป็นเหตุแห่งความเจริญก้าวหน้าสู่จุดหมาย 3 ชั้น ดังต่อไปนี้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2555)

1) ทัศนคติที่มีกตละ จุดหมายชั้นตาเห็น หรือประโยชน์ในปัจจุบัน หรือในชีวิตประจำวัน คือ การมีสุขภาพดี การประสบความสำเร็จทางการศึกษา มีอาชีพการงานที่มีความมั่นคง มีหลักมีฐานที่มั่นคง มีตำแหน่งหน้าที่การงานที่ดี มีชื่อเสียงเกียรติยศ มีทรัพย์สินเงินทอง และมีครอบครัวที่อบอุ่น เป็นต้น

2) สัมปรายิกัตถะ จุดหมายชั้นเลยตาเห็น หรือประโยชน์ในชาติหน้า คือ ผู้ที่สั่งสมบุญกุศล คิดดี ทำดี พุทธิ ปิติใจ เมื่อละโลกนี้ไปแล้วจะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์

3) ปรมัตถะ จุดหมายชั้นสูงสุด หรือประโยชน์อย่างยิ่ง คือ การมีปัญญารู้เท่าทันความจริง เข้าถึงธรรมชาติของโลกและชีวิต การบรรลุมรรคผลนิพพานสามารถดับกิเลสได้

การที่บุคคลได้ได้กระทำตนเองให้เจริญขึ้น ดีขึ้น ก้าวหน้าขึ้น เป็นการพัฒนาตนเองทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ เป็นองค์ประกอบสำคัญในการมีคุณภาพชีวิตที่ดี (ทรงศิริ วิชิรานนท์ และคณะ, 2551) การพัฒนาตนเองตามหลักมงคลสูตรเป็นการพัฒนาทั้งด้านความรู้ ทักษะ และเจตคติ กล่าวคือ เป็นการพัฒนาตนตามลำดับขั้นพื้นฐานจากการปรับปรุงองค์ความรู้ตนเอง ก้าวสู่การพัฒนาทางด้านทักษะความอดทน การประพฤติปฏิบัติตน และพัฒนาสู่ชั้นสูงสุด คือ การพัฒนาทางด้านจิตใจ การพัฒนาตนที่ครอบคลุมองค์ประกอบทั้ง 3 ประการนี้ สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการพัฒนาตนตามปัจจัยภายนอกและภายในให้มี ศีล สมาธิ และปัญญา (คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553) จึงทำให้มงคลสูตรเป็นการพัฒนาตนเองที่เหมาะสมต่อการนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน (สุนทร สุขทรัพย์ทวีผล และคณะ, 2561)

มงคลชีวิต 38 ประการ

การปฏิบัติตามหลักมงคล 38 ประการ ทั้งการปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น หรือเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2555) ควรคำนึงถึงวัตถุประสงค์ของมงคลแต่ละหมู่ และเลือกปฏิบัติให้เหมาะสม กล่าวคือ มงคลที่เป็นข้อปฏิบัติในการสร้างชีวิตที่ต้องปฏิบัติในชีวิตประจำวัน มี 5 หมู่ โดยแบ่งเป็นการเตรียมตัวให้พร้อมจะทำงาน 3 หมู่ และมงคลชีวิตที่ใช้ในการทำงาน 2 หมู่ ส่วนมงคลที่เป็นข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกใจ โดยเฉพาะมี 5 หมู่ ดังนี้

มงคลที่เป็นการเตรียมตัวให้พร้อมจะทำงาน

หมู่ที่ 1 ฝึกตนให้เป็นคนดี นิสสัยของคนเราจะมาจากสิ่งแวดล้อมรอบด้าน รอบตัวเรา โดยที่เราคบกับคนอย่างไรบุชายกย่องใคร เราก็จะมีนิสัยไปตามเขา ใครคบคนชั่วเล้าเป็นเพื่อนสนิทไม่ซ้าก็จะกลายเป็นไอ้ชั่วเล้าตามไปด้วย เพราะฉะนั้น ผู้ที่ต้องการจะเป็นคนดี จึงต้องปฏิบัติตามมงคลเพื่อฝึกตนเป็นคนดี

ตารางที่ 1 มงคลชีวิตเพื่อฝึกให้เป็นคนดี (พนมไพร ไชยรงค์, 2550)

มงคลที่	หลักการปฏิบัติตน
1. ไม่คบคนพาล	เพื่อป้องกันไม่ให้นิสัยไม่ดีและความเห็นผิด ๆ ทั้งหลาย จากคนพาลมาติดต่อเรา และป้องกันไม่ให้ถูกคนพาลกลั่นแกล้งทำร้าย
2. คบบัณฑิต	เพื่อรับเอานิสัยดี ๆ คุณธรรมต่าง ๆ มาสู่เรา
3. บุชาคคนที่ควรบูชา	เพื่อประคับประคองนิสัยที่ดีในตัวเราให้เจริญงอกงาม บุคคลที่ควรบูชาจะเป็นตัวอย่างแบบอย่างที่ดีให้เราดูเป็นหัวใจของเรา

หมู่ที่ 2 การสร้างความพร้อมในการฝึกตนเอง คนเราทำไมจึงมีความแตกต่างกัน คนอายุเท่ากันแต่ทำไมฝีมือไม่เท่ากัน บางคนมีความรู้สูงประสบความสำเร็จใหญ่โต แต่ทำไมชีวิตจึงล้มเหลว เป็นเพราะอะไร นั่นเป็นเพราะเขาฝึกตนเองมาไม่เท่ากัน สาเหตุที่ฝึกตนเองได้ไม่เท่ากัน เพราะว่าเขามีความพร้อม มีปัจจัยในการสนับสนุนในการฝึกตนเองไม่เท่ากัน อะไรเป็นปัจจัยสนับสนุนการฝึกตนเอง คนที่จะฝึกตนเองได้ดีนั้นจะต้องมีคุณสมบัติ

ตารางที่ 2 มงคลชีวิตเพื่อสร้างความพร้อมในการฝึกตน

มงคลที่	หลักการปฏิบัติตน
4. อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม	รู้จักเลือกและปรับปรุงสิ่งแวดล้อมให้พอเหมาะแก่ตน โบราณท่านเปรียบไว้ว่า ต้นโพธิ์ต้นไทรหากปลูกในกระถางก็กลายเป็นไม้แคระ แต่ถ้าปลูกในที่ดินดี ไม่นานก็จะโตเป็นต้นไม้ใหญ่โอบไม่รอบทีเดียว คนเราก็ก็นั้นเหมือนกันถ้าสิ่งแวดล้อมไม่อำนวยแล้วก็ยากจะเอาดีได้ แต่ถ้าสิ่งแวดล้อมดีก็มีโอกาสเจริญก้าวหน้าได้มาก รอบตัวมีแต่คนดีเราก็มียุทธศาสตร์เป็นคนที่ถ่ายทอดคุณธรรมจากเขาเหล่านั้นได้ สะดวก จะหาความรู้จะฝึกฝีมือฝึกวินัยจะฝึกพูดก็หาคนสอนง่าย บ้านที่อยู่ที่อยู่อาศัย สะดวกสบาย อาหารการกินมีความอุดมสมบูรณ์ก็ฝึกตนเองได้โดยง่าย
5. มีบุญวาสนามาก่อน	สร้างบุญมาดีทั้งบุญเก่าบุญใหม่ บุญเก่าที่ทำมาในอดีตชาติก็ทำให้เป็นคนที่มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง สติปัญญาเฉลียวฉลาดไหวพริบปฏิภาณไว อารมณ์แจ่มใส เบิกบานมีบุญคอยส่งอยู่จะเรียนหรือทำงานอะไรก็ก้าวหน้าได้อย่างรวดเร็ว กว่าคนอื่น บุญใหม่ที่ทำในชาตินี้การตั้งใจขยันหมั่นเพียรหมั่นทำทานรักษาศีล เจริญภาวนาก็จะช่วยหนุนอีกชั้นหนึ่ง ใครที่บุญเก่ามีแต่บุญใหม่ไม่ยอมทำก็มีโอกาสพลาดได้เช่นกัน คนฉลาดแต่ซี้เกียจก็สอบตกมาแล้ว ถ้าบุญเก่าถึงจะน้อยแต่พยายามขวนขวายสร้างบุญใหม่ก็ยังเอาตัวรอดก้าวหน้าได้ เช่น ปัญญาปานกลางแต่ขยันได้เกียรติยศก็มีให้เห็น ยิ่งถ้าใครบุญเก่าดีบุญใหม่ก็ขวนขวายทำยิ่งก้าวหน้าได้เร็วเป็นทวีคูณฝึกตนเองได้ง่าย

มงคลที่	หลักการปฏิบัติตน
6. ตั้งตนไว้ชอบ	คือ มีเป้าหมายชีวิตที่ถูกต้อง เช่น จะเป็นครูเป็นนักวิทยาศาสตร์การกีฬาผู้ฝึกสอนกีฬาเป็นนักธุรกิจหรืออะไรก็ได้ แต่ต้องมีเป้าหมายว่าจะตั้งฐานะให้ได้โดยอาชีพสุจริต ไม่เป็นคนโลเลปล่อยตัวเองไปตามดวง วันนี้อาจเป็นครูพรุ่งนี้เปลี่ยนใจอยากเป็นผู้สอนกีฬา มะรินเปลี่ยนใจอีกแล้วจะเป็นนักธุรกิจอย่างนี้ล้มเหลวแน่นอน คนที่ตั้งตนไว้ชอบจะทำให้มีเป้าหมายที่จะชวนขยายหาความรู้ ฝึกฝีมืออะไรก็สามารถทำไปตามเป้าหมายที่วางไว้ได้ เมื่อมีเป้าหมายแล้วย่อมมีความกระตือรือร้น สามารถทุ่มเทพลังความสามารถของตนเพื่อฝึกฝนตนเองให้บรรลุเป้าหมายนั้นอย่างเต็มที่ไม่ว่าเหนื่อยล้าจะมีความพร้อมในการฝึกตนเองสูง

หมู่ที่ 3 ฝึกตนให้เป็นคนมีประโยชน์ สัตว์ในโลกมีมากมายหลายชนิด แต่มนุษย์ได้ชื่อว่าเป็นสัตว์ที่ประเสริฐที่สุด เพราะสามารถฝึกตนให้บำเพ็ญประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและสังคมได้เต็มที่ คนมีประโยชน์ที่ใคร ๆ ต้องการนั้น ต้องมีคุณสมบัติตามมงคล

ตารางที่ 3 มงคลชีวิตเพื่อฝึกตนให้เป็นคนมีประโยชน์

มงคลที่	หลักการปฏิบัติตน
7. เป็นพหูสูต	เราต้องฝึกฝนตนให้เป็นพหูสูต ใฝ่หาความรู้ ฉลาดรู้ จะได้ไม่เป็นคนโง่
8. มีศีลปะ	เราต้องฝึกตนให้มีศีลปะ ทำได้ทำเป็นสามารถนำเอาความรู้มาใช้งานได้จริง ๆ ฉลาดทำต้องไม่เป็นคนมีแต่ความรู้ให้ทำอะไรทำไม่ได้สักอย่าง
9. มีวินัย	เราต้องฝึกตนให้มีวินัย เคารพต่อกฎระเบียบของหมุ่คณะและมีวินัยต่อตนเองรู้จักควบคุมตนเองให้นำความรู้ความสามารถไปใช้ในทางที่ถูกต้องฉลาดใช้ต้องไม่เป็นคนเอาแต่ใจตนเอง
10. มีวาจาสุภาพ	เราต้องฝึกตนให้มีวาจาสุภาพ รู้จักควบคุมวาจา พูดเป็น ฉลาดพูดต้องไม่เป็นคนปากเปราะเราะราน คนเราต่อให้ฝีมือดีแค่ไหนมีความรู้ความสามารถสูงส่งแต่ถ้าพูดไม่เป็น พูดจาไม่เข้าหูผู้อื่นก็ไม่มีใครต้องการ

มงคลชีวิตที่ใช้ในการทำงาน

ในการทำงานให้ประสบความสำเร็จและเจริญก้าวหน้า ควรปฏิบัติตามมงคลดังต่อไปนี้

หมู่ที่ 4 บำเพ็ญประโยชน์ต่อครอบครัว ผู้ที่ต้องการให้ครอบครัวของตนเป็นครอบครัวที่มั่นคงและมีความสุข จะต้องปฏิบัติตามมงคล

ตารางที่ 4 มงคลชีวิตเพื่อบำเพ็ญประโยชน์ต่อครอบครัว

มงคลที่	หลักการปฏิบัติตน
11. บำรุงบิดามารดา	มีความกตัญญูรู้คุณพ่อแม่ เลี้ยงดูปรนนิบัติท่านให้ได้รับความสุขสบาย
12. เลี้ยงดูบุตร	รู้จักวิธีเลี้ยงลูกให้ลูกเป็นคนดีเป็นลูกที่น่าชื่อเสียงมาสู่วงศ์ตระกูล
13. สงเคราะห์ภรรยา (สามี)	สามีภรรยาจะต้องรู้จักวิธีปฏิบัติตัวต่อกัน มีความเกรงใจ เคารพให้เกียรติกันไม่นอกใจกันทำให้ครอบครัวมีความอบอุ่นและความร่มเย็นเป็นสุข
14. ทำงานไม่คั่งค้าง	ต้องทำงานไม่คั่งค้างเพราะเรามีหน้าที่ก่อสร้างสร้างตัวด้วยการทำงาน ต้องทำให้สำเร็จจะได้สร้างฐานะความมั่นคงให้แก่ตนเองและครอบครัว ใครปฏิบัติได้ครบทั้ง 4 ข้อนี้ ครอบครัวก็จะมั่นคงมีความสุข

หมู่ที่ 5 บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม นอกจากการปรับปรุงครอบครัวของเราให้มีความสุข ความอบอุ่นมีฐานะมั่นคงแล้ว เรายังมีหน้าที่บำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมด้วย

ตารางที่ 5 มงคลชีวิตเพื่อบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม

มงคลที่	หลักการปฏิบัติตน
15. บำเพ็ญทาน	การให้ รู้จักสละทรัพย์สินสิ่งของที่เหมาะสมแก่ผู้ที่สมควรได้รับเป็นการกำจัดความตระหนี่ทำให้จิตใจของเราสูงขึ้นเป็นการสร้างสันติสุขแก่มนุษยชาติ
16. ประพฤติธรรม	ประพฤตินิยม คือ การปฏิบัติตามกุศลกรรมบถ 10 ได้แก่ การไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่พูดปด ฯลฯ การบำเพ็ญประโยชน์เพื่อสังคมนี้ถ้าขาดการประพฤตินิยมแล้วจะไม่สมบูรณ์เนื่องจากการทำงานเพื่อส่วนรวมมีสิ่งยั่วชวนใจให้ทำผิด ถ้าไม่ได้ประพฤตินิยมดีแล้วก็ปล่อยใจให้เกิดปัญหาได้
17. สงเคราะห์ญาติ	ช่วยเหลือญาติสายโลหิตเดียวกันทั้งพี่ ป้า น้า อา ลุง หลาน ฯลฯ รวมทั้งผู้รู้จักคุ้นเคยกัน ญาติร่วมจังหวัดประเทศเดียวกัน ญาติร่วมโลกเป็นการสร้างเสริมความสามัคคีความเป็นปึกแผ่นของสังคมให้เกิดขึ้น
18. ทำงานไม่มีโทษ	ทำงานไม่มีโทษ ก็หมายถึงงานที่มีประโยชน์ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง เช่น งานสาธารณกุศล งานสาธารณประโยชน์ งานสังคมสงเคราะห์

มงคลชีวิตที่เป็นข้อปฏิบัติในการฝึกใจ

หมู่ที่ 6 ปรับตัวและสภาพใจให้พร้อม ในการปรับตัวและสภาพใจให้พร้อม เพื่อจะฝึกใจให้มีคุณธรรมมากขึ้น มีกิเลสเบาบางลงตามลำดับนั้นต้องทำตามมงคล

ตารางที่ 6 มงคลชีวิตเพื่อปรับสภาพใจให้พร้อม

มงคลที่	หลักการปฏิบัติตน
19. งดเว้นจากบาป	ผู้ต้องการฝึกใจอะไรที่เข้าไปแล้วทำให้ใจเศร้าหมองเสียคุณภาพอันดีไปต้องงดเสียต้องละเว้นไม่ทำโดยเด็ดขาด ถ้ายังทำบาปอยู่ไม่มีทางที่จะฝึกใจได้
20. สรรวมจากการดื่มน้ำเมา	ของมีนเมาสิ่งเสพติดทั้งหลายจะทำให้เราขาดสติและใจที่ขาดสตินั้นจะไม่สามารถฝึกได้
21. ไม่ประมาทในธรรม	ผู้ที่ประมาทมักปล่อยชีวิตไปตามยถากรรมคิดว่าไม่เป็นไร เรายังอายุน้อยอยู่คอยให้แก่แล้วค่อยทำความดี หรือไม่เป็นไรเรายังมีชีวิตอีกนานทำเมื่อไหร่ก็ได้ ส่วนผู้ไม่ประมาทในธรรมจะคิดเสมอว่าเราอาจป่วยขึ้นมาเมื่อไรก็ได้ หรือตายเมื่อไรก็ได้ไม่มีใครรู้ เพราะฉะนั้นจึงไม่ประมาทรีบชวนชวายุบุญสร้างกุศล ตั้งใจฝึกตนเองกระตือรือร้นที่จะรับการฝึก

หมู่ที่ 7 การแสวงหาธรรมเบื้องต้นใส่ตัว เมื่อเราเตรียมสภาพใจของเราพร้อมแล้วจากมงคลหมู่ที่ 6 เมื่อถึงมงคลหมู่ที่ 7 นี้ ก็เริ่มลงมือแสวงหาธรรมเบื้องต้นใส่ตัว ซึ่งผู้จะแสวงหาธรรมะใส่ตัวได้จะต้องปฏิบัติตามมงคล

ตารางที่ 7 มงคลชีวิตเพื่อแสวงหาธรรมเบื้องต้น

มงคลที่	หลักการปฏิบัติตน
22. มีความเคารพ	รู้และตระหนักถึงคุณความดีที่มีอยู่จริงของผู้อื่น ใครมีข้อดีอะไรก็รู้ทำให้รู้ว่าจะไปหาคุณธรรมได้จากใคร คนที่ไม่มีความเคารพจะเป็นคนที่มองใครก็ไม่เห็นมีดีอะไรเลยไปหมดก็เลยไม่สามารถหาธรรมะใส่ตัวได้
23. มีความอ่อนน้อมถ่อมตน	ไม่อวดดีถือดีไม่แบ่งไม่หยิ่งยโสโอหัง รู้จักค่าของตนเองตรงตามความเป็นจริงพร้อมที่จะน้อมตัวลงรับเอาคุณความดีจากผู้อื่นมาใส่ตัวได้ คนที่มีความเคารพจะรู้ว่าคนอื่นมีดีอะไร ถ้าหากขาดความอ่อนน้อมถ่อมตนแล้วใจเขาจะพองขึ้นคิดว่าตนเองก็ที่หนึ่งเหมือนกัน ก็เลยรับคุณธรรมของใครไม่ได้เพราะคิดว่าตนเองเก่ง ดังนั้นถ้าขาดความอ่อนน้อมถ่อมตนแล้วก็จะยอมจะรับคุณธรรมจากผู้อื่นไม่ได้อีก
24. มีความสันโดษ	เป็นคนรู้จักพอรู้จักประมาณ สุขใจพอใจกับของของตนทำให้จิตใจสงบ สามารถรองรับคุณธรรมจากผู้อื่นได้เต็มที่ คนที่ขาดสันโดษใจของเขาจะเต็มไปด้วยความเร่าร้อนอยากได้ไม่รู้จักพอ ซึ่งใจของคนชนิดนี้ไม่สามารถจะรองรับคุณธรรมได้เพราะจิตใจเขาคิดแต่อยากได้จึงนึกถึงธรรมะไม่ได้
25. มีความกตัญญู	ใครเคยทำคุณอะไรไว้ให้ เราก็ต้องตระหนักซาบซึ้งถึงบุญคุณพยายามหาทางตอบแทนทำตนให้เป็นที่น่ารักน่านับถือ ใคร ๆ ก็เมตตาถ่ายทอดวิชาความรู้คุณความดีให้ เพราะแม้เราจะมีคุณแต่ก็ยังไม่แน่ใจว่าเขาจะยอมสอนเราหรือเปล่า เราต้องเป็นคนมีความกตัญญูรู้คุณด้วยผู้อื่นถึงจะเมตตาสอนเรา

มงคลที่	หลักการปฏิบัติตน
26. ฟังธรรมตามกาล	เมื่อฝึกตนได้ครบ 4 ข้อข้างต้นแล้ว จึงไปฟังธรรมจากผู้ทรงธรรมในทุกโอกาสที่อำนวยให้ และอาศัยธรรมนั้นเป็นกระจกส่องใจให้เห็นว่าตัวเรามีคุณธรรมมากน้อยเพียงใด มีข้อบกพร่องตรงไหนจะได้ปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น

หมู่ที่ 8 การแสวงหาธรรมเบื้องสูงใส่ตัวให้เต็มที่ เมื่อเราฝึกตนด้วยมงคลต่าง ๆ จนได้คุณธรรมเบื้องต้นแล้ว ขั้นต่อไปต้องฝึกหาคุณธรรมเบื้องสูงด้วยมงคล

ตารางที่ 8 มงคลชีวิตเพื่อแสวงหาธรรมเบื้องสูง

มงคลที่	หลักการปฏิบัติตน
27. มีความอดทน	เพื่อให้ได้รับธรรมะต้องทนได้ ทั้งทนแดดทนฝนทนร้อนทนหนาว ทนความปวดเมื่อยทางกาย ทนต่อความเจ็บใจทนต่ออำนาจกิเลสทาสารพัดทน
28. เป็นคนว่าง่าย	ไม่ว่าใครจะสั่งสอนด้วยคำพูดอย่างไร มีความไพเราะหรือว่าหยาบคายก็ตามต้องทนได้ ไม่โต้เถียงน้อมรับฟังด้วยดี คือ ต้องสามารถมีความอดทนต่อคำสั่งคำสอนได้
29. เห็นสมณะ	ธรรมะบางเรื่องถ้าอธิบายธรรมดาจะเข้าใจยากต้องไปหาตัวอย่างที่ดีดู หาพระภิกษุที่ทรงคุณธรรม สงบกาย วาจา และใจ เมื่อเห็นท่านให้คิดว่า ท่านรักษาศีลดูหน้าตา ผิวพรรณผ่องใสและมีความสุข
30. สนทนาธรรมตามกาล	เมื่อเราได้เห็นตัวอย่างจากสมณะแล้วเข้าใจธรรมะมากขึ้น แต่ถ้ายังมีข้อสงสัยอะไร ก็เข้าไปซักถามจากท่าน จนเข้าใจกระจ่างแจ้งในธรรมเบื้องสูง

หมู่ที่ 9 การฝึกภาคปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไป เมื่อจบมงคลหมู่ที่ 8 ถ้าวาดานทฤษฎีต่าง ๆ เราได้เข้าใจเต็มที่แล้ว มงคลหมู่ที่ 9 จะเป็นการลงมือปฏิบัติฝึกฝนอย่างจริงจังเพื่อกำจัดกิเลสให้หมดไป

ตารางที่ 9 มงคลชีวิตเพื่อการกำจัดกิเลสให้หมดไป

มงคลที่	หลักการปฏิบัติตน
31. บำเพ็ญตบะ	ทำความเพียรเผากิเลสออกจากจิตใจของเรา ชุติงควัตรมีก็ข้อยตั้งใจสมาทานรักษาเต็มที่ทีเดียว
32. ประพฤติพรหมจรรย์	การปลุกฝังคุณธรรมลงในใจโดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องยกใจให้ออกจากกาม อันเป็นที่มาของความเสื่อมและนำทุกข์มาให้
33. เห็นอริยสัจ	ตั้งใจปฏิบัติธรรมฝึกสมาธิต่อไปอย่างขยันอด จนกายเราเข้าถึงธรรมกายและเห็นอริยสัจ คือ ความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิต
34. ทำพระนิพพานให้แจ้ง	เมื่อเห็นอริยสัจแล้วก็ตั้งใจทำสมาธิต่อไป ประคองใจให้หยุดนิ่งเข้าไปเรื่อย ๆ ให้ความละเอียดยิ่งขึ้นทำพระนิพพานให้แจ้ง ทำลายกิเลสให้หลุดไปจากใจ จนหมดกิเลสเป็นพระอรหันต์ในที่สุด

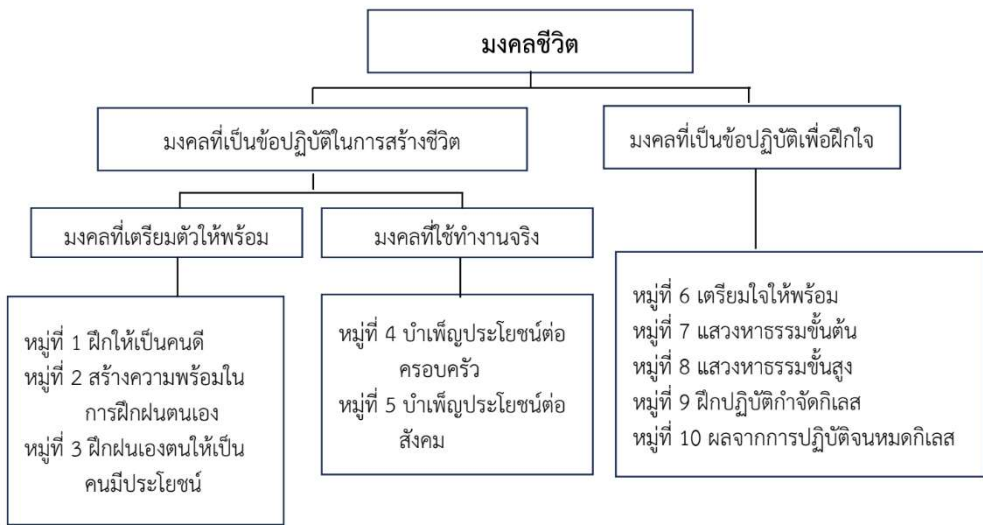
หมู่ที่ 10 ผลจากการปฏิบัติจนหมดกิเลส เมื่อเราอาบน้ำชำระร่างกายเรียบร้อยแล้ว จะมีผลตามมาซึ่งเราอาจบรรยายได้หลายลักษณะ เช่น ไม่สกปรก ไม่เหนียวเหนอะหนะ สะอาดสดชื่น ในทำนองเดียวกันเมื่อเราปฏิบัติฝึกฝนตนเองจนกิเลสต่าง ๆ หลุดไปจากใจแล้ว เราก็อาจบรรยายสภาพจิตของเราในขณะนั้นได้หลายลักษณะ

ตารางที่ 10 มงคลชีวิตเพื่อผลจากการหมดกิเลส

มงคลที่	หลักการปฏิบัติตน
35. จิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม	มีความหนักแน่นเหมือนขุนเขาไม่ยินดียินร้ายในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข นินทาหรือความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา สุข ทุกข์อีกต่อไป
36. จิตไม่โศก	จิตมีความหลุดพ้นจากยางเหนียวแห่งบ่วงเสน่ห์หาไม่ลุ่มหลงในความรักอีกต่อไป มีใจที่เอิบอímไม่แห้งผากผ่องใสไม่เศร้าหมอง
37. จิตปราศจากธุลี	กิเลสต่าง ๆ ทั้งหยาบทั้งละเอียดหลุดไปหมดจากจิตใจ เหมือนหยาดน้ำตกจากใบบัวอย่างนั้น
38. จิตเกษม	จิตมีความสุขปลอดภัยจากภัยอันตรายทั้งหลายเนื่องมาจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร สามารถตัดจากภพทั้ง 3 ได้ขาดโดยสิ้นเชิง จิตจึงมีอิสระเต็มที่ มีใจที่สะอาดผ่องใสบริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิงเข้าถึงพระนิพพานตามองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเหล่าพระอรหันต์สาวกทั้งหลาย

สรุปผล

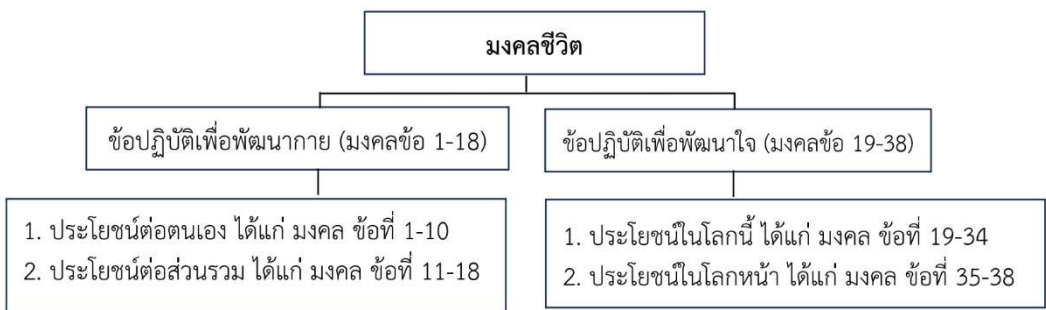
มงคลชีวิตทั้ง 38 ประการนี้ เป็นขั้นตอนสำหรับการปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนไปสู่ความสุข ความเจริญทั้งทางกายและจิตใจ โดยการปฏิบัติตามหลักมงคลชีวิตจะแบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ ด้านที่ 1 มงคลที่เป็นข้อปฏิบัติในการสร้างชีวิต ได้แก่ มงคลที่ว่าด้วยเรื่องของการเตรียมความพร้อมก่อนการพัฒนาตน การฝึกฝนพัฒนาตนเองให้เป็นคนดีมีประโยชน์ การกระทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมทั้งในครอบครัวและในสังคม ด้านที่ 2 มงคลที่เป็นข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกใจ ได้แก่ การปฏิบัติตนที่เป็นการเตรียมความพร้อมสำหรับการฝึกใจ แสวงหาธรรมขั้นต้น การแสวงหาธรรมขั้นสูง การฝึกปฏิบัติจนสามารถกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไปในที่สุด และผลแห่งการปฏิบัติจนหมดสิ้นกิเลส การกระทำทั้ง 38 ประการนี้ จึงได้ชื่อว่าเป็นมงคลอย่างสูงสุดตามที่ปรากฏในมงคลสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสไว้ หากผู้ใดที่ประกอบอาชีพและมีความมุ่งมั่นปรารถนาในการพัฒนาตน ควรให้ปฏิบัติตามหลักมงคลชีวิต 38 ประการนี้ ชีวิตก็จะพบความสุขความเจริญ มีหลักธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพอย่างมีความสุขทั้งกายใจ

ภาพที่ 1 สรุปผลมงคลชีวิตกับการประกอบอาชีพ

องค์ความรู้ใหม่

ข้อสรุปองค์ความรู้ใหม่ ดังนี้

ภาพที่ 2 ประโยชน์ของมงคลในการพัฒนาชีวิต

มงคลชีวิต 38 ประการ มีความสำคัญกับการพัฒนาตนทั้งทางกายและทางใจ โดยสามารถแบ่งข้อปฏิบัติเพื่อการพัฒนาออกเป็น 2 ด้าน คือ ด้านที่ 1 ข้อปฏิบัติเพื่อพัฒนากาย ได้แก่ มงคลในข้อที่ 1-18 ซึ่งเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตนเพื่อเตรียมความพร้อมก่อนการพัฒนา การปฏิบัติเพื่อฝึกฝนพัฒนาตน การปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม และ ด้านที่ 2 ข้อปฏิบัติเพื่อพัฒนาใจ ได้แก่ มงคลในข้อ 19-38 เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตนตั้งแต่การเตรียมความพร้อมก่อนการพัฒนาใจ การพัฒนาโดยการแสวงหาธรรมขั้นต้นจนถึงธรรมขั้นสูง การพัฒนาตนให้สามารถกำจัดกิเลสหมดสิ้นไปในที่สุดจนถึงผลจากการปฏิบัติจนหมดสิ้นกิเลสในใจ หลักมงคลชีวิตเป็นหมวดธรรมที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจและการนำไปประพฤติปฏิบัติ เพราะเป็นขั้นเป็นตอนที่เกี่ยวเนื่องกันและสามารถ

นำไปประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม เพื่อฝึกฝนพัฒนาตนให้เป็นคนดี พัฒนา ศักยภาพในตนโดยมีหลักธรรมเป็นเครื่องนำทาง ทั้งเพื่อเป็นประโยชน์ส่วนตนและส่วนรวม และเพื่อ พัฒนาตนจนสามารถกำจัดกิเลสให้สิ้นไปในที่สุด

เอกสารอ้างอิง

- คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2553). *มนุษย์กับสังคม*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ทรงศิริ วิจิรานนท์ และคณะ. (2551). *การพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ บริษัท ทริปเฟลด์ กรุ๊ป.
- ประยุทธ์ หลงสมบุญ. (2518). *พจนานุกรม มคอ-ไทย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ร้านเรื่องปัญญา.
- พนมไพร ไชยรงค์. (2550). *ลักษณะสำคัญของหลักธรรม*. เข้าถึงได้จาก <http://www.ipesp.ac.th>
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2553). *พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสนา “คำวัด”*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2555). *ธรรมนุญชีวิต*. (พิมพ์ครั้งที่ 119). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2557 ก). *พุทธธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 39). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2557 ข). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 27). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. (2550). *ชุดกิจกรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- วศิน อินทสระ. (2548). *พุทธวิธีในการสอน*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมดา.
- สุนทร สุขทรัพย์ทวีมล และคณะ. (2561). การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและการพัฒนาตนเองตามหลัก มงคลสูตร ที่ปรากฏในสุภาสิตพระร่วง. *วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง*, 7(1), 223-231.